

MISTR PERLOVÉ MUŠLE

Česká barokní homiletika se vyvíjí ve stálé souvztažnosti myšlenkové a umělecké. V rané fázi převládá ideovost nad uměleckostí, což vyplývá lo ze třicetileté války a vůbec ze společenských a náboženských poměrů v převážné části 17. století, avšak postupně rostl a sílil zřetel k estetickému tvaru kazatelského projevu. Po úvahách o homileticích 17. století, z nichž největšího ohlasu dosáhl Matěj Václav Šteyer, jsme dospěli na počátku 18. století k umělecky citícím homiletikům Danielu Nitschovi a Bohumíru Hynku Bilovskému. Bilovský prosazoval u nás kazatelský konceptualismus, tj. důvtipný řečnický projev jazykově mnohotvárný. A právě na tento kazatelský typ navazoval osobitý spisovatel Ondřej František Jakub de Waldt.

De Waldt ostatně Bilovského znal a poslouchal jeho kázání v rodném Písku, kde Bilovský působil jako děkan a oblíbený kazatel v letech 1694 až 1701. Když Bilovský odcházel z Písku na Moravu, bylo de Waldtovi 18 let a o něco později už jako podjáhen pomáhal novému píseckému děkanovi. Na kněze byl vysvěcen 18. prosince 1706 a od roku 1707 se připomíná jako kaplan ve Skočicích u Vodňan a později už jako kaplan v Dobrši na Volyňsku, kde se posléze stává administrátorem a od 28. února 1722 farářem. V Dobrši žil s krátkými přestávkami až do roku 1751, kdy jako 68letý odešel na odpočinek do svého rodiště. V Písku zemřel 16. července 1752.

Soustavnou homiletickou průpravou vypěl de Waldt ve vynikajícího kazatele, který byl zván k slavnostním kázáním na různá místa, zejména u příležitosti jubileí a poutí. Po třech desetiletích svého působení vydal rozsáhlý, 890 stran čítající homiletický soubor s názvem **Chválořeč**. Knihu vytiskl v roce 1736 tehdejší arcibiskupský impresor Matěj Adam Höger. Obsahuje 39 kázání, uvedených dvěma pozoruhodnými předmluvami.

V první předmluvě věnuje de Waldt svůj spis opatovi cisterciáckého klášteřa na Zbraslavi Tomášovi Budeciovi. Dedikace vychází z přirovnání knihy k mušli a z jeho dalších významových obměn:

Znám se, že z perlového prácheňského kraje s touto knihou co s nějakou mušlí k Vaší důstojnej Milosti pokorně a spolu důvěrně přicházím a takovou v českým jazyku Vaší vysoce důstojnej Milosti co nejponiženěji dedíciruji. Neb poněvadž z téhož českého perlového prácheňského kraje co drahá a vzácná jeho perla, nad perly ovšem řečeného kraje mnohem dražší, pocházeti ráčíte, z té tehdy příčiny, a ne bez příčiny tuto papírovou čes-

kou škořápkou co mušli perlovou Vaší důstojnej Milosti připisují a přičítám a s náležitou poklonou, též s uctivostí přikládám, doufajíc jedině, že ji netoliko zavrcí, ale raděj ku potěšení jak svému, tak i krajanův Čechův před svůj vysoce důstojnej obličej milostivě připustiti ráčíte.

De Waldt promýšlí dále paralelu knihy s mušlí. Mušle je pouhý zevnějšek, pouhý obal pro drahé jádro, jímž má být dozrálá jasná perla. V mušli však lze nalézt i jen šlemovitou huspeninu. Ta se pak nehodí k ozdobě, ale může být aspoň lékem. De Waldt prý přivítá i tuto druhou funkci, že totiž duchovní osoby budou jeho knihy užívat k uzdravení a posílení duší strádajících pacientů. Přesto doufá, že vlastenecký opat Budecius objeví ve Waldtově mušli jako skutečnou drahocennou perlu český jazyk. Domýšlení obrazu mušle vede Waldta k vyznačení její cesty k adresátovi:

Město Horažďovice, vlast Vaší vysoce důstojné Milosti, sesílá svou perlovou řeku Vatavu do města Písku, vlasti mé. A zase Písek touž řeku perlovou, a mne spolu s papírovou touto škořápkou do Zbraslavě odsílá, tu totižto, kde Vaše vysoce důstojná Milost nejhodnějším panujícím opatem býti, a co nějaká našeho kraje perlového prácheňského drahá a jasná perla se stkvíti ráčíte, k tomu cili ovšem a konci, by tato moje nedošlá v knize této perlička skrytá jasnosti, dobroty a ceny od Vaší důstojné Milosti co drahé a jasné perly z milostivé dobročinnosti nabyta a dosáhla.

Jasnou perlou se tedy postupně stává křesťanská pravda, český jazyk a sám zbraslavský mecenáš. Waldtova hra s významem slov pokračuje také v předmluvě ke čtenáři. Zde zase Waldt vychází z etymologie svého jména, které jistě už našemu posluchači vnutilo významový ekvivalent lesa:

Dříví do lesa nesu, ó laskavý čtenáři, když tuto knihu na světlo vydávám. Dle přímění zajisté mého jsem z lesa, dle jména ale Ondřej s dřevem kříže, a tak téměř dřevěný člověk. A tím jest, že jakkoliv z lesa jsem, nicméně zase do lesa kráčím a do něho dříví snáším. Ten les hustý co jest jiného nežli tento jakkoliv víc než kdy prve bídny, však učený svět, s tolika již uznešenými autory nebo spisovateli rozličných kněh, rovně co rozdílných a ourodných stromův naplněný? A do toho já právě jako do lesa dříví přináším. Jaké ale? Neomylně buďto čerstvé ještě, zdravé, aneb suché již a nepřijemčlivé. Jestliže čerstvé a k sázení schopné, dobře jest: však ale čekat se musí, zdaž cum permissu superiorum (= s dovolením představených) se přijme. Stane-li se, ať tobě divno není, bude-li planý strom, naproti jiným výborným stromům-autorům, kterým jen tím větší vážnost přibývá, čím špatnější stromky, křovíčka, to jest autory v bibliotéce okolo a při sobě mívá. Neponese-li tobě k chuti ovoce, a to sice štěpné, aspoň vydá plané, kteréž když se odleží, snad se ohniličí a tak aspoň pro lid prostý se hodí.

Stejně jako v obrazu perlové mušle jsou i u stromu a plodu dvě možnosti, a dvě možnosti užítu skýtá i dřevo samo — buď je zdravé a vhodné, nebo suché a nevhodné. Uzná-li čtenář Waldtovu knihu za neplodný strom či jen za suché dříví, nechť polituje autora, že nadarmo pracoval, a ať ji hodí jako suché dříví do ohně a nechá ji obrátit v popel. Autorovi prý tím křivdu neučiní, ale ať jemu,

v popeli a prachu odpočívajícimu, popřeje lehké odpočinutí. Ve smyslu barokní poetiky jsou tedy strom nebo dřevo symbolem nejen knihy, ale i autora a člověka vůbec.

Vyrůstání kazatelského projevu z jednoho obrazu bohatého na významy je základním rysem „conchetta“, šířícího se ze Španělska do Itálie a střední Evropy, tedy konceptu, jehož největším pěstitelem se po Bilovském Ondřej de Waldt stal. Mezi oběma kazateli tkví však zřejmý rozdíl v tom, že Bilovský se ke konceptu postupně propracovával, kdežto de Waldt ho pěstoval uvědoměle od počátku své činnosti. Nejednou také tohoto termínu záměrně použil, požadoval-li např. náležitý koncept jako bohatou hostinu ducha, řádně „okořeněnou“. Slovo „kořenit“ je tu slovem autentickým, jak svědčí např. primiční kázání. De Waldt v něm prohlašuje kazatele za duchovního kuchaře, který rozličné koncepty a jiná jídla koření citáty z Písma a svatých Otců. „Dnes učiním,“ říká de Waldt, „duchovní traktament pro velebného duchovenstva čest, a tak duchovní budou convivae – hodovníci, světší ale lidé budou auditores et spectatores – posluchači, mám za to, že oboum to snad bude k chuti dnes.“

Každá z Waldtových 39 chválořečí vychází z tzv. argumenta, které bývá parafrází biblického citátu nebo reminiscencí na něj. Argumentum je postupně vykládáno z různých hledisek a osvětlováno pomocí exemplum, nazývaných buď fábule, nebo historie. Fábule jsou ponejvíce beletristické rozprávky a bajky, historie pak příběhy z dějin. Tak např. vůbec první kázání, novoroční, má v záhlaví biblická slova In illo tempore – Za onoho času, jimi inspirované argumentum zní Vysoce vážený poklad jest čas. De Waldt uvažuje o čase takto:

Quid est tempus? Co jest čas? Praví sv. Augustinus: Jestliže se mě neptáš, co jest čas, vím, co jest, pakli ale se ptáš, nevím. – Čas zajisté jest, i taky není. A sice tempus praeteritum non est, čas předešlý již víc není jakožto ten, který uběhl. Futurum, budoucí čas, ještě není, ale teprve bude. Otázka nyní tedy pozůstává de praesenti, o přítomném času, zdaž ten jest. Odpovídám: Přítomný čas tak nyní jest, že ihned více nebude, pomine a na věky víc se nevrátí.

Ale co jest čas? ptám se přece. Čas jiného nic není nežli nestejná jakás Bohu samému známá míra dlouhosti neb trvanlivosti života lidského a jiného všeho stvoření pod sluncem, dní, let i věkův, a ten bez přestání běží, aby vždy jen nový a nový přece běžel, a nikdy víc se nevrátí.

Od teologického výkladu přechází kazatel k přirovnáním ze života a odtud přes historický příklad k mravouce:

Pozbudeš dobrého přítele, můžeš jiného nabyti, a snad ještě lepšího. Ztratíš peníze, můžeš je zase naleznouti. Jest na padnutí dům, může se znovu vystavěti, i rozšířiti. Roztrháš šat, může se opět spraviti. Ztratíš dobré jméno, můžeš zase, jestliže ne skrze lidi, jistě aspoň skrze Boha a svatý Boží, byť třeba zázrakem to státi se mělo, takové dosáhnouti. Čas ale ztratiti jest ztráta jedna nenapravitelná, neb tu není platný k naleznutí téhož žádný prostředek, všechno jest darmo. (...). Sisimides, praeceptor Trajana císaře, dřív

nežli umřel, na svém hrobovém kamenu dal vyrejtí tyto slova: Dlouhověkej Sisimides byl, ale toliko sedm let živ byl. Čím on chtěl prokázati, že ty léta, které v marnosti a v hříších strávil, nijakž k životu nepočítá, ale za ztracené má, ba aniž se počítati mají k životu, ale tím spíš k smrti, krom těch, které ctně a příkladně strávil, těch pak že toliko sedm let jest.

Pozorný posluchač si povšiml, že de Waldt začíná svou knihu neobvykle Novým rokem, nikoli adventem jako počátkem církevního roku. De Waldt však nechtěl vytvořit tradiční soubor svátečních kázání, nýbrž soubor slavnostních kázání, která přednesl mnohdy mimo svou farnost jako vyhlášený kazatel pozvaný k obzvláštní příležitosti. Avšak přestože de Waldt zahajuje svůj cyklus Novým rokem jako počátkem občanského roku, přece potom postupuje – ovšem výběrově – podle svátků, tj. káže na Hromnice, na sv. Matěje, Tomáše Akvinského, Josefa atd., ale nejde mu o zvládnutí celé posloupnosti svátků. U některých svátků, např. Prokopa opata a patrona českého, sv. Anny či Barbory, se zastavuje dvěma kázáními, zařazuje také čtyři poutní kázání mariánská. Tištěná podoba kázání je jistě výsledkem pečlivého propracování a rozšíření původního mluvního projevu. Definitivní verze stěží mohla být přetiskem ústního tvaru už pro svoji neobvyklou délku – některá kázání mají totiž 30 až 40 stran kvartového formátu.

V Chválořečích se vyskytují všechny pro baroko příznačné umělecké prostředky, jako smělé antiteze a kontrasty, alegorie a symboly, mnohotvárné metafory, příměry, hyperboly aj. De Waldt si osvojil teorii kontrastů, nazývanou tehdy „*philosophia contrariorum*“, a pracuje s protiklady den a noc, světlo a tma, oheň a voda, bílé a černé, sladké a hořké atd. Má smysl pro komiku, která někdy vážnou úvahu odlehčí a jindy ji vtipně zlehčí. Tak např. v kázání na slavnost porciunkulí (tj. na františkánskou slavnost odpustků) vypráví o jeruzalémském dobytčím rybníku s paterým podloubím pro nemocné:

Na tom místě mnoho lidí nemocných a rozličně sklíčených leželo, očekávajících na pohnutí vody. Neb přicházel anjel Páně svým časem, a tou vodou pohnul, do níž kdo nejprvnější vpustil se neb upuštěn byl, uzdraven zcela býval, a to zázračně, nechť byla nemoc jaká chtěla. Komu tedy se takové štěstí přihodilo, že uzdraven byl a co vnově narozené dítě učiněn byl, a s ním se jeho známý setkal, náramně se podívil a řekl: „Ó můj bratře! Můj strejčku a známej kamaráde! I jakž již vyhlížíš? Ty jsi ušecken jiný člověk nežli předtím! Chromec koberavý, pačhavý, šmačhavý nedávno jsi byl, oči v tvý hlavě vyhlížely tmavý, líce spleskly, pysky modrý, celé ostatní tělo ušekno zkažené vycházelo. A co jest a odkud jest to, že nyní tak pěkný a čerstvý jsi a vyhlížíš? I kdo jest tě uzdravil?“ – „Voda,“ praví on, „u pěti podloubí.“

Platí-li pro barokní homiletiku obecná teze o souvislosti kazatelského tvaru s tvarem dramatickým, platí to především pro de Waldta, který svým častým oslovováním posluchačů, častými otázkami a odpověďmi i jinými řečnickými figurami vytvářel z kazatelny divadlo jednoho herce. Kázání o sv. Václavovi chtěl de Waldt dokonce pojmut jako dramatickou skladbu. Dokazuje to už začátek:

Co? Bude kázání? Nikoliv, nebude dnes zde žádný kázání, ale bude svatováclavská komedie, aneb raděj tragedie. Bude komedie, komedie? Co bývá před komedií neb tragedií? Bývá prologus, předmluvčí, rozdává se synopsis, to jest jádrný vejtah neb vypsání krátké celé nastávající komedie. Žádáte synopsis viděti, předmluvčího slyšeti? Ej myslete sobě se mnou, že jsme spolu venku před kostelem, před krchovem, a na jednom vysokým sloupu že stojí pěkná mistrovsky učiněná statua svatýho Václava, a ta bude nám i synopsis et prologus, předmluvčí, nebude rozprávěti venku, ale vnitřku, ne slovy, ale skutkem.

Dynamičnost fiktivního jevištního žánru je oslabována kazatelovými výklady skrytých významů jednotlivých částí knížecího oděvu, což ovšem mělo svou duchovní dimenzi, staticky působí i výklady o českých předhistorických vládcích, přesto kazatel představuje Václava v sedmi scénách podle jednotlivých dní týdne od Václavova narození přes jeho dětství, jinošství a vládu až po násilnou smrt. Homiletický tvar však nakonec překryje dramatickou kompozici a kázání končí sepětím světce s autorovým rodištěm:

Pravda jest, že královský město Písek má na erbu hvězdu, měsíc, lua, brány s hřebem. Ale co jest to? To nic není: hvězda svítí, ale ne vždycky; měsíc svítí, ale ne stále, ani vždycky; lua máte, ale malovaného, David a Samson udávili živého. Brány máte, ale otevřené, a byť měli zavřené, nemáš, ó Písku, varty na branách stále. Svatý Václav ale jest stále svítící i hvězda, i měsíc tvůj, i lev přesilný, i varta přesilná a bezpečná. Ten, ten tebe vartuje, ó královský město Písku, ano Česká země, kdyby u tebe toho vartýře nebylo, často by s tebou zle bylo.

Ve svatováclavském kázání je nakupeno množství lidových etymologií, tj. svérázných výkladů slov, což je pro de Waldta příznačné. Uvedme si alespoň, jak si de Waldt pohrává se jmény českých vládců zčásti mytických, zčásti historických:

A ej od kořenů k ratolestem, a jablkům! Ratolest první jest Klen, syn Čecha. Klen, otce svého jediný syn, a proto Klen, že otce svého klenot, klenot linie, jakožto otec synův, otec Čechův, z něhož nám a Český zemi posel vzácný klenot svatý Václav a též jiné slavné rody.

Ratolest druhá jest Krok I., kníže české; ale ten nechtěl v Čechách krokati, zaletěl do Polska krokati, a tam od jména svého založil slavné město Krakov.

Ratolest a ovoce třetí jest Krok toho jména druhý, kníže české. Aj, kroká! Kroká, že v Český zemi vzejde holubice krotká svatý Václav. (...).

Ratolest čtvrtá – ovoce jest Libuše. Jako by chtěl říci: libá duše. (...).

Ratolest pátá a jablko jest Přemysl, kníže český a muž Libuše urozený, však vorbě a hospodářství oddaný. Přemysl, jako by chtěl říci: na pře myslil, aby pře v Český zemi rušil, na to myslil.

Jméno Václav vysvětluje de Waldt náležitě jako „více slávy“, ale jméno jeho vražedného bratra Boleslava, fakticky významově shodné, neboť bole- je ekvivalentem více-, vykládá de Waldt jako „bolest sláv, bolestná sláva od pohanstva prokletýho a mordu bratra svatého, v Boleslavi Starý spáchaného“.

Z citované pasáže a vůbec z celého souboru Chválořečí vystupuje de Waldt jako obdivovatel českého jazyka, ovlivněný Václavem Hájkem z Libočan, Bohuslavem Balbínem a Tomášem Pešinou z Čechorodu. Jako pokračovatel v jejich vlastenecké činnosti a obhájce české minulosti se de Waldt představil už dříve v latinské postile **Conciones de Sancto Joanne Nepomuceno**. Je to soubor 31 májových kázání o Janu Nepomuckém, přednesených asi duchovenstvu v letech před Nepomukovou kanonizací, ale vydaných až rok po ní, 1730, pražským staroměstským tiskařem Janem Václavem Helmem. Vynikající barokolog Josef Vašica prokázal zvláštní význam 14. kázání jako obrany a oslavy českého jazyka a také toto kázání vydal v říjnu 1938 v originální verzi latinské a v paralelním českém překladu.

Do čela 14. kázání postavil de Waldt verš z 11. žalmu „Jazyk svůj budeme velebiti“ a uvedl je patetickými slovy:

Slyšte, nebesa, – tak začínám dnes slovy Mojžišovými, uzatými z písně Deuteronomia – co mluvím, poslyš, země, slova z úst mých, splýniž jako déšť naučení mé, a tec jako rosa výmluvnost má, slyš, Německo a ostatní národy, dnes chválu české řeči, které za dnů svých užívalo a kterou mluvilo tolik českých světců a patronů! Jistě se jeví řeči slavnou pro své slavné svaté patrony, které Pán slávou a ctí ráčil korunovati, a nejslavnější mučedník Kristův svatý Jan Nepomucký, slavný Čech, přidal jí ještě nesmírnou tíhu slávy a vážnosti tím, že touto českou řečí po tolik let mluvil a kázal.

Český jazyk a světci jím mluvící se zde začleňují do barokní koncepce Svatých Čech – Bohemia Sacra. De Waldt zdůrazňuje výzvu sv. Pavla v epistoletě k Filipenským „Každý jazyk ať vyznává, že Pán Ježíš jest ve slávě Otcově“. Argumentaci tohoto typu lze sledovat od Waldta nazpět přes Balbínovu „obranu“ (přesněji přes jeho „Rozpravu krátkou, ale pravdivou“) a národní humanismus i Husa a Štítného až ke staroslověnskému Proglasu. Ve Waldtově kázání se ovšem musí objevit jako vůbec v nepomucké literatuře termín „jazyk“ nejen jako dorozumivací prostředek, ale i jako mluvní orgán, u Nepomuka po věky „neporušený“:

Proti posvátnému jazyku velikého našeho ochránce bojuje, kdo řeč naši českou nepadá. Nelíbilo se Bohu, když král český vyhostil z Čech Němce z nenávisti k jejich řeči, takže si proto zasloužil napomenutí a pokárání od svatého Petra. Kterak se bude líbiti Bohu a svatým patronům českým, zvláště pak svatému Janu, našemu slavnému Čechu, jestliže v samých Čechách řeč, vlastní jinak tolika světcům, se nerozuvážně podceňuje, se záští odstrkuje a zlovlně utracuje?

Aktuálnost de Waldtovy obhajoby českého jazyka a národa rozpoznal Josef Vašica, a proto ji zveřejnil v Pourově knižnici krátce po Mnichovu. V témže roce zařadil objevitelskou studii o Ondřeji de Waldtovi do svého souboru České literární baroko, vydaného Vyšehradem. Současně pracoval na prepise osmi Chválořečí, jejichž edice vyšla k velikonočním roku 1940 v nakladatelství Marie Rosy Junové v Tasově. Bystrou předmluvu ke knize napsal Jakub Deml. Ten se po více než třech desetiletích rozpomenul na vlastní mladickou knihu Homilie i na růz-

né kazatelské příručky a objevil zajímavé analogie mezi de Waldtem a Otokarem Březinou:

De Waldt je kouzelník básník, čehokoliv se dotkne zrakem, všecko ožívuje, všecko v jeho paměti, představě i srdci se rozehrá, rozezvučí a zpívá. Je to u něho gigantická konkordance času a věčnosti, země, hmoty a ducha, a jak vidíme, on by si přál vytvořit z ní, co je naprosto nad síly člověka: ohromnou, titánskou encyklopedii celého vesmíru. Mimochodem řečeno, tento nadlidský sen rozezmítal, ba jako zvon rozhoupal i připravenější, zkušenější, mladší, ale stejně pokornou duši Otokara Březiny. Jak tu hoří prales analogií! Jak tu zářem touhy a v plamenech svatého Ducha pukají mystické růže!

Vašicův důmyslný rozbor de Waldtova díla a Demlův jiskrný esej stojí na počátku bádání o barokním kazateli, jehož jméno se v dalším půlstoletí smělo objevit jen v drobných zmínkách. Česká barokologie čeká na prozkoumání dalších de Waldtových spisů, zatím známých jen bibliograficky. Teprve poté se rozšíří a zpřesní naše poznání spisovatele, jehož homiletický odkaz je uhlazenou mušlí ukrývající drahocennou perlu lahodné mateřštiny.